

TURUK

2019, Yıl/Year: 7, Sayı/Issue:16, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: **29.01.2019**

Kabul Tarihi / Date of Accepted: **17.03.2019**

Sayfa / Page: 249-275

Research Article / Araştırma Makalesi

Doi: <http://dx.doi.org/10.12992/TURUK660>

Yazar / Writer:

Arş. Gör Dr. Mete Bülent DEGER

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

mbdeger@mersin.edu.tr

EDEBÎ METİNLERİN İNCELENMESİNDE YARDIMCI BİR YÖNTEM OLARAK “BAĞLAMLI DİZİN VE İŞLEVSEL SÖZLÜK”: MEZÂKÎ DİVANİ ÖRNEĞİ*

Öz

Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatında XVII. yüzyıl şairlerinden Mezâkî Süleyman Dede Bosnevi'nin divanına dair hazırlanmış olduğumuz “Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]” adlı doktora tezi bağlamında çeşitli tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmada öncelikle “bağlamli dizin ve işlevsel sözlük” yöntemi hakkında bilgi verilmiş, ardından şair Mezâkî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Daha sonra divandaki şiirlerin şekil ve tür özelliklerine dair bilgi verilmiş ve Mezâkî Divanı'nın bağlamli dizin ve işlevsel sözlük yöntemi yardımıyla incelenmesine geçilmiştir. Bu bağlamda divandaki kelime ve kelime grupları “âşık-maşuk-rakip”, “rint-zahit”, “sevinç-üzüntü” vd. başlıklar altında anlam açısından değerlendirilmiştir. Ayrıca divandaki dil ve üslup özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda divandaki “tamlamalar”, “fiiller ve birleşik fiiller”, “kalıp ifadeler” vd. sözcük türleri tespit edilerek şair dil ve üslup bakımından değerlendirilmiştir. Çalışmamızda son olarak ise Mezâkî Divanı'nda yer alan şahsiyet ve kahramanlar üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak bu çalışma ile divanından hareketle şair Mezâkî'nin edebî kimliğinin

- Bu makale “*Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamli Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]*”, adlı yayımlanmamış doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

ortaya konulması ve kullandığımız yöntem ile bu alanda yapılacak diğer çalışmalara örnek teşkil etmesi hedeflenmektedir.

Anahtar kelimeler: Mezâkî, Divan, Tebdiz, Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük,

**AS A HELPFUL METHOD FOR EXAMINING LITERATURE TEXTS
“CONTEXTUAL INDEX AND FUNCTIONAL DICTIONARY”: EXAMPLE OF
MEZÂKÎ’S DIVAN**

Abstract

In this study, there are various detections and evaluations in the context of doctoral thesis named “Dictionary of Mezâkî’s Divan [Contextual Index and Functional Dictionary]” that we have prepared about Divan of Mezâkî Süleyman Dede Bosnevî who is 17th Century poets in classical Turkish literature.

In this study, after giving information about the contextual index and functional dictionary method, the life of the poet Mezâkî and his literary personality were emphasized. Afterwards, It was given information about the shape and type characteristics of poems on the divan and was started the research of the Mezâkî divan with the help of contextual index and functional dictionary method. In this context, the word and word groups have been evaluated in terms of meaning under the headings of “âşık-maşuk-rakip”, “rint-zahit”, “happiness-sadness” et al. Afterwards, in our study was focused on the language and stylistic features of the divan. In this context, “phrases”, “verbs and compound verbs”, “mold expressions” et al. word types have been identified in the divan and the poet was evaluated in terms of language and style. Finally, in our study it was emphasized the personality and heroes mentioned in the Mezâkî’s divan. As a result, with this work it is targeted to be present the literary identity of poet Mezâkî based on his divan and being an example of other studies in this area with the method we used.

Key words: Mezâkî, Divan, Tebdiz, Context Index and Functional Dictionary,

GİRİŞ

Edebî metinlerin çeşitli bakış açılarıyla incelenmeleri metin içi veya dışı pek çok unsurun ortaya çıkarılmasını sağlamakta ve metnin değerinin ortaya konulmasında belirleyici olmaktadır. Nitekim yapısalılık, psikanalitik, ontolojik, metinlerarasılık ve daha birçok yöntem edebî metinlerin incelenmesinde kullanılmaktadır.

Eski Türk Edebiyatı alanında önemli çalışmalara imza atmış bir hoca olan İsmail Hakkı Aksoyak yönetiminde, temelleri 2007 yılına dayanan ve başlangıçta Eski Türk Edebiyatı metinlerini kapsamakla birlikte gün geçtikçe kapsamı genişleyen ve metinlerin sistemli ve düzenli bir şekilde bağlamlı dizinlerinin hazırlanmasına olanak veren *Tebdiz* sisteminin kurulması ile edebî metinlerin, özellikle Eski Türk Edebiyatı alanına giren manzum metinlerin girdileri tek bir merkezde toplanılabilecek duruma gelmiştir.

İsmail Hakkı Aksoyak danışmanlığında ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2018 yılında tamamlanan “*Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]*”¹ adlı doktora tezi çalışmamızdan yararlanarak hazırladığımız bu makalede *Tebdiz* sistemi vasıtasıyla söz konusu divanın biçim, içerik ve üslup özellikleri başta olmak üzere divanda kullanılan kelime ve kelime gruplarının işlev ve bağlamlarına dair çeşitli tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. “Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük” Yöntemi

Edebî metinlerin incelenmesinde yardımcı bir yöntem olarak “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” yöntemi, kısaca, edebî eserlerin söz varlığının belirlenmesi ve söz konusu eserlerdeki dil unsurlarının kullanım amacına göre tesbit edilmesi temeline dayanan bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

İlk olarak 19. yüzyılın sonlarında İncil metinleri üzerine yapılan çalışmalarda kullanılan bağlamlı dizin çalışmaları daha sonra edebî metinleri de kapsayacak şekilde artmaya başlamıştır. “Albert S. Cook’un 1911 yılında yayımladığı bağlamlı dizin, bir Anglosakson destanı olan Beowulf metnini esas almaktadır. Sheakespeare’in eserleri üzerine de benzer çalışmalar yapılmıştır. Horace Howard Furness, 1875 yılında, A. M John Bartlett ise 1990 yılında Sheakespeare’in şiirlerinin bağlamlı dizinini yayımlamışlardır” (Şenödeyici, 2017: 283). Bu konuda yapılan çalışmaların sayısını artırmak mümkündür. “Eugene F. Shewmaker, 1996 sanatçının şiirlerinde ve oyunlarda geçen yabancı sözcükleri konu alan bir başka konkordans hazırlamıştır. Lane Cooper, 1911 yılında William Worthsworth’un ve 1916 yılında Horace’ın eserlerinin bağlamlı dizinini yayımlamıştır. Batı’da 19. yy’dan itibaren edebî metinlere uygulanan konkordans yöntemi, 1987 yılında İran şairi Hafız’ın divanına tatbik edilmiştir” (Şenödeyici, 2017: 283).

Türkiye’de de bu konuda son yıllarda çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle divan edebiyatı metinleri üzerine yapılan bu çalışmaların ilki “Furkan Öztürk tarafından hazırlanan doktora tezidir (2007). Öztürk, bu çalışmasında Bâkî Divanı’nın bağlamlı dizinini hazırlamış ve sözcüklerin kullanım sıklıklarını belirtmiştir. Özer Şenödeyici aynı yöntemi kullanarak 2011 yılında Nâilî Divanı’nın bağlamlı dizinini ve işlevsel sözlüğünü hazırlamıştır (Şenödeyici, 2017: 284). Hâlihazırda bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük çalışmaları kapsamında birçok yüksek lisans ve doktora tezi yapılmış veya yapılmaktadır.

Çalışmamızın özünü oluşturan “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” yukarıda bahsi geçen pek çok kuram ve yöntem vasıtasıyla edebî metin incelenmesinde işlevsel olarak kullanılabilmesi açısından oldukça yararlı bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Nitekim edebî metinlerdeki kelime türleri, atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler, argo, âyet, hadis ve kullanım amacına göre daha birçok dil unsuru bulunmakta ve “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” yöntemi ile metnin bütününde sıklık, metin içerisindeki bağlam ve yine kullanım amacına göre dilbilgisel unsurlar tespit edilip çeşitli bilgiler ortaya çıkarılabilmektedir.

Vezin, kafiyeye ve edebî sanatların metne etkisinin had safhada olduğu manzum metinlerde önemi daha da belirginleşen “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” yöntemi sayesinde edebî metinlerde

¹ Değer, M. B. (2018). *Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

dil unsurlarının belirli bir düzen dâhilinde tespit edilmesi sadece edebî metni değil şairin/yazarın edebî şahsiyetinden yaşadığı dönemin edebî yapısına kadar pek çok unsurun sağlıklı bir şekilde tespit edilip değerlendirilmesine olanak sağlamakta, hatta bu sayede birçok metnin çeşitli yönlerden mukayesesi kolaylaşmaktadır.

2. Mezâkî'nin Hayatı ve Edebi Şahsiyeti

Kaynaklarda adı “Süleyman el-Bosnevî (Bosnalı Süleyman Dede) ve Derviş Süleyman, Mezâkî Süleyman Dede Bosnevî, Bosnevî Süleyman Efendi ve Süleyman Dede (Mermer, 1991: 26) olarak geçen Mezâkî; “Bosna Hersek’in Çayniçe kasabasında doğmuştur. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra İstanbul’a giderek Enderun’a girmiş, çeşitli ilimler yanında edebiyat tahsili de görmüştür.” (Mermer, 2004: 515) Çeşitli kaynaklarda nerede doğduğu açıkça belirtilmesine rağmen doğum tarihi bilinmeyen Mezâkî'nin ailesi hakkında Mısır Valisi Eyüp Paşa'nın akrabası olduğu dışında bilgi bulunmamaktadır. Mezâkî; “meslek hayatına sipahilikle başlamış; kâtiplik, divan efendiliği, tezkirecilik, mukabelecilik gibi işlerin yanında çeşitli şairler ve şahsiyetlerin ortamlarında bulunarak itibar sahibi olmuş bir şairdir.” (Mermer, 2004: 515) Osmanlı İmparatorluğu'nun “Duraklama dönemi” olarak bilinen ve siyasi ve askeri bakımdan duraklamanın yaşandığı, ancak edebî anlamda üst düzey şairlerin yetiştiği bir dönem olan XVII. yüzyılda yaşayan Mezâkî; yaşadığı devrin kargaşalı siyasi ortamında “siyasetten uzak yetmiş yıl kadar rahat bir ömür sürmüştür.” (Mermer, 1991: 24)

“Mezâkî 1087 yılının Ramazan ayında (Kasım 1676) İstanbul'da vefat etmiş ve Galata Mevlevihânesi hazîresine defnedilmiştir. Vefatıyla ilgili düşünülen tarih beyitlerinin yanlış hesaplanması yüzünden ölümü bazı kaynaklarda 1086 (1675) ve 1088 (1677) olarak gösterilmektedir.” (Mermer, 2004: 515)

Mezâkî'nin bilinen tek eseri divanıdır. Ahmet Mermer'in doktora çalışması olan ve daha sonra 1991 yılında “Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni” adıyla yayımlanan Mezâkî Divanı'nda, divandaki sıraya göre, 29 kaside, 441 gazel, 9 tarih, 12 müfret, bir kıta, bir rubai ve bir müseddes olmak üzere 494 şiir bulunmaktadır.

Birçok padişah ve vezir gören Mezâkî'nin tezkirelerden ve şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla rahat ve huzurlu bir hayat yaşadığı anlaşılmaktadır. Şiirlerinde âşıkâne, rindâne ve şühâne üsluplara dair ifadelerle rastlanmakla birlikte Mezâkî'nin daha çok rint-meşrep bir şair olduğu görülmektedir. “Mal, şöhret, mevki gibi şeyleri umursamayan, hoşgörülü, riyasız ve yalansız olmaya çalışan” (Durmaz, 2005: 58) bir düşünce ve yaşam tarzını şiirlerinde aksettiren Mezâkî'nin divanında, hayatın zevklerinden hoşlanan, içki ve eğlence meclislerini seven, yeri geldiğinde zâhîde çatmaktan da imtina etmeyen rint şahsiyetini yansıtan pek çok beyite rastlanmaktadır. Aşağıda şairin söz konusu şahsiyetini yansıtan beyitler örnekler bulunmaktadır.

“Bezm-i sühanda rind-i kalender-ı tabî'atım
Ne minnet-i kıyâm u ne ikrâm isterin” [K.15/41] (Mermer, 1991: 224)

“Rind-i 'ışkum ki mürşid-i tab'um
Ne şiyâmı geçer ne bayrâmı” [K.22/49] (Mermer, 1991: 256)

3. Mezâkî Divanı'nın Şekil ve Tür İncelemesi

Mezâkî Divanı, içeriğinde bulunan 29 kaside, 441 gazel, 9 tarih, bir müseddes, bir kıt'a bir rubai ve 12 müfretle divan edebiyatı geleneğinde hacimli bir divan olarak değerlendirilebilir. Mezâkî Divanı'ndaki şiirlerin şekil ve tür özellikleri ile ilgili aşağıdaki bilgileri verebiliriz.

Mezâkî Divanı nazım şekilleri yönünden pek çok divanda olduğu gibi en çok kullanılan nazım şekli gazeldir.

Divanda bulunan şiirlerden 29 kasidenin büyük çoğunluğunun nazım türü methiyedir. Gazelleri ise nevrüziye, bahariye, şehrengiz gibi türlere giren birkaç istisna dışında tür tasnifine dâhil etmek mümkün değildir. Mezâkî'nin rint-meşrep bir şair olması hasebiyle, özellikle gazelleri rindâne bir üsluba sahiptir.

Divandaki toplam 494 şiirin tamamına yakını redifli ve büyük çoğunluğu mürekkep kafiyeden oluşmaktadır. Birçok şairde olduğu gibi Mezâkî'de de çeşitli kafiye kusurları bulunmakla beraber bunlar divanın bir bütün olarak değerini azaltacak nitelikte değildir.

Mezâkî Divanı'ndaki aruzun 9 bahri ve 19 vezni ile yazılmış 494 şiir bulunmaktadır. En çok kullanılan bahirler remel (% 37,4) ve hezec (% 33,5) bahirleridir. En çok kullanılan vezinler ise "Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün" 94 şiir (% 19), "Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün" 90 şiir (% 18,2) ve "Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün" 90 şiir (% 18,2) şeklindedir.

4. Mezâkî Divanı'nın "Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük" Yöntemi Yardımıyla İncelenmesi

Bu bölümde, hazırlamış olduğumuz "Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü" adlı doktora tezi çerçevesinde çeşitli tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

4.1. Mezâkî Divanı'nda Kelimelerin Anlam Açısından Değerlendirilmesi

Mezâkî Divanı'nda kelimelerin anlam açısından değerlendirilmesi başlığı altında divan şiirinin yapısal özellikleri esas alınarak tarafımızca belirlenen çeşitli kelime ve kavramların şairin divanında kullanımını üzerine tespit ve değerlendirmeler bulunmaktadır.

4.1.1. Âşık-Maşuk-Rakip (Ağyar)

Mezâkî rint-meşrep bir şair olarak şiirlerinde âşığı oldukça yoğun bir şekilde söz konusu etmiş ve âşığı kasederek "Âşüfte, âşık, 'âşıkân, bülbül, dil-dâde, dîvâne, ehl-i dil, ehl-i 'ışk, erbâb-ı dil, erbâb-ı mahabbet, giriftâr, meftûn, mübtelâ, sevdâ-zede, şûride, 'uşşâk, üftâde" kelimelerini sık sık kullanmıştır.

"'Âşığı ser-mest ider teh-cür'a-i şahbâ-yı 'ışk
İtme deryâ-nûş iseñ de bâde-i bî-ğışla baş" [G.39/3] (Mermer, 1991: 305)

"Seni kim görse 'âlemde olur âhir *giriftâruñ*
Meger vâ-reste-i bend-i dü-zülf-i pür-ħamuñ kimdür"[G.58/3] (Mermer, 1991: 316)

Mezâkî Divanı'nda sevgiliyi ifade etmek amacıyla pek çok kelime kullanılmaktadır. Aşağıda sevgiliyi anlatmak amacıyla en sık kullanılan kelimeler sıralanmıştır.

"Âfet, cânân(e), dil-ber, dildâr, dost, hûb, hûbân, kâfir, mahbûb, ma'şûk, nigâr, sanem, yâr".

“Âşıkum ‘âşıkum ki *ma ‘şûkum*
Büt-i nâ-mihribân-ı ma ‘nâdur” [K.21/71] (Mermer, 1991: 251)

“İşkdur bu âb u tâb-ı hüsn-i *dil-berden* ğaraż
Rûşenâyîdur felekde mihr-i enverden ğaraż” [G.225/1] (Mermer, 1991: 421)

Bunların dışında Mezâkî Divanı’nda özellikle teşbih ve istiare yoluyla sevgiliyi ifade eden birçok kelime ve kelime grubuna rastlanmaktadır. Özellikle gül, ahu, servi gibi kelimelerle sevgilinin söz konusu edildiği birçok beyit bulunmaktadır.

“Ey *âhû*-yı vahşî bu kadar olma remîde
Şayyâd-ı zebûn-pençe-i kûtâh-kemendüz” [G.206/5] (Mermer, 1991: 410)

“Ağlasak rûy-ı ‘arağ-perverini yâd iderüz
Gülü pür-jâle-i gül-berg-i terinden bilürüz” [G.197/2] (Mermer, 1991: 404)

Şiirleri temeddüh ifadeleriyle dolu bir şair olarak Mezâkî’nin şiir dünyasında neredeyse rakibe yer yok gibidir. Mezâkî Divanı’nda sadece birkaç beyitte rakibi kasteden ifadeler bulunmaktadır. Bu ifadelerde ise rakip için “rakîb, aġyâr, kâfir, yâd ve seg” kelimeleri kullanılmıştır.

“Kaldı tehî kemend-i temennâ-yı dil dirîg
Bir *seg rakîbe* olmuş ol âhû şikâr hayf” [G.238/3] (Mermer, 1991: 430)

4.1.2.Rint-Zahit

Mezâkî’nin şiirlerinde rint mizacını ve yaşantısını yansıtan ve meyhane ve şaraba dair birçok kelime ve kelime grubu bulunmaktadır. Aşağıda Mezâkî Divanı’nda “şarap, kadeh, bezm, mey, meclis, sagar, cam, mest, mestân, mestâne, humâr, mahmûr, mestî, ser-germ, ser-girân vs.” gibi rintliğe dair kelimelerin kullanıldığı beyitlerden örneklere yer verilmiştir.

“Hum-hâne-nişîn ol yûri ‘âlemde Mezâkî
Şahn-ı harem-i mey-kededür câygeh-i *mest*” [G.34/6] (Mermer, 1991: 302)

“Aceb mi şâm-ı tarab-tîre rûz-ı ğam olsa
Seher *humâra* şarâb-ı şebânedür bâ’is” [G.38/3] (Mermer, 1991: 305)

Mezâkî zahitle ilgili olarak kimi zaman zahidin ikiyüzlü olmasından dem vurmıştır,

“Sen ey *zâhid* ne deñlü sübha-gerdân-ı *riyâ* olsañ
Bizüm naġme-pesend-i târ-ı tanbûr olmamız yegdür” [G.70/6]
(Mermer, 1991: 324)

kimi zaman ise zahidin samimiyetsiz ve güvenilmez olduğunu ifade etmiştir.

“*Zâhid* ne deñlü da ‘vâ-yı kurb eylese yine
Ber-muktezâ-yı şıdk-ı maġabbet hilâf olur” [G.130/6] (Mermer, 1991: 360)

4.1.3. Sevinç-Üzüntü

Mezâkî Divanı’nda sevinç ve üzüntü kavramlarının işlenişine gelmeden önce şairin mahlası olan “Mezâkî”nin zevk kökünden geldiğini belirtmekte yarar vardır. Zira mahlası Mezâkî olan rint-meşrep bir şairin şiirlerinde sevinç, neşe, keyif ve eğlence gibi unsurlara dair kelimeleri sık

kullanmasına şaşırılmamak gerekir. Mezâkî Divanı'nda sevinç ve üzüntü kavramlarına dair duyguları ifade eden kelimelerden şiirin anlam bütünlüğü içerisinde tespit ettiğimiz sevinç duygusuna dair olanlar şunlardır: “Behçet-fezâ, ferah, firûz, gözün aydın, hoş-dil, hurrem, 'ıyd, ihyâ, karîr, keyf, meserret, mesrûr, mezâk, müjde, neşât, neş'e, neşve, safâ, sürûr, şâd, şâdmânî, şemâtet, şevk, şûh, tarab ve zevk.”

Mezâkî'nin şiirlerinde sevince dair ifadeler daha çok, sevgili ve şarap gibi unsurlarla bir arada kullanılmaktadır. Onun şiirlerinde elinde şarap kadehiyle mest olmuş ve sevgilinin hayalini kuran rint bir âşık profili göze çarpmaktadır.

“O kim vakt-i seher sâgar çeküp def'-i humâr eyler
‘Arûs-ı neşveye câm-ı meyi âyînedâr eyler” [G.126/1] (Mermer, 1991: 358)

Mezâkî'nin şiir dünyası üzüntü bakımından divan şiirinin klasik bakış açısı ile paralel niteliktedir. Onun rint üslubunun bir niteliği gereği genel olarak aşk acısından dolayı üzüntü içerisinde. Mezâkî Divanı'nda sevinç ve üzüntü kavramlarına dair duygulardan üzüntü duygusuna dair kelimeler şunlardır: “Âh, âlâm, derd, beytü'l-hazen, keder, elem, endîşe, gam, gamgîn, gussa, hâr hâr, hazîn, hüsrân, hüzn, mâtem, melâl, mihnet, neşve, sûgvâr, te'essüf, telh-kâm.” Divanda üzüntü duygusunu bildirmek amacıyla “gam” kelimesinin oldukça sık kullanıldığı görülmektedir.

“Âh-ı 'alev-feşân ile gir 'arşa-i gama
Şukka-güşâ-yı râyet-i nâmûs u gayret ol” [G.292/7] (Mermer, 1991: 463)

Bu bağlamda klasik divan şairinin, tabiri caizse, gamdan ve kederden beslenen ruh dünyasına Mezâkî'de de rastlamak mümkündür. O kimi zaman sevgili yüzünden gam çeken âşığın sevince hiçbir zaman ulaşamayacağını ifade etmekte,

“Yârsuz 'âşık-ı gamgîninde meserret mi olur
Rûhsuz hiç ten-i fersûdede de râhat mı olur” [G.106/1] (Mermer, 1991: 345)

kimi zaman ise gamı bir hazine olarak görmektedir.

“Genc-i gamda oturup derd ile çan ağlar iken
Dil ü dîdem gibi ne yâr u ne hem-dem geldi” [K.11/27] (Mermer, 1991: 204)

4.1.4. Kavuşma-Ayrılık

Mezâkî Divanı'nda “kavuşmak” için “vâsıl, vasl, visâl, vuslat, ittisâl, be-kâm ol-, ber-murâd it, ber-murâd ol-, murâd al-, murâda ir-, kâmrân, kâm-yâb, mecma', resân, telâkî, yüz sür-” kelime ve kelime gruplarına yer verilmiştir.

Şiirlerinde tasavvuf terminolojisinde sık kullanılan ifadeler bulunsa da Mezâkî'nin kavuşmak istediği sevgili beşerdir. O aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere dünyadaki sevgiliye kavuşmak istemekte ve beşerî sevgiliye kavuştuğu zaman mutlu olacağını ifade etmektedir.

“Yine ümmîd iderüz âb-ı zülâl-i vaşluñ
Tutsa dünyâyı eger tâ-be-reh-i gâyilemüz” [G.161/4] (Mermer, 1991: 380)

“Bâdî-i hamyâze-i âgûş-ı ümmîd-i vişâl

Sâyesin devr eyleyen serv-i ser-efrâzum budur” [G.122/4] (Mermer, 1991: 355)

Klasik Türk şiirinde “ayrılık” genel olarak “kavuşma”sı olmayan ve şairlerin edebî karakterleri çerçevesinde, yerine göre ilahî aşktan ayrı düşme, yerine göre ise dünyevî sevgiliden ayrı kalma anlamındadır ve genellikle kavuşmadan sonra gerçekleşen bir durum değildir.

Mezâkî Divanı’nda ayrılık için “ayrı düş-, cüdâ, dūr, firâk(g), fūrkat, hicr, hicrân, mehcūr, tefrika, vedâ” kelimeleri kullanılmıştır.

“O hûr-çehreden *ayrı düşünce* bir ‘âşık
Cinânı duzağ olur duzağı cinân olmaz” [G.155/5] (Mermer, 1991: 376)

“Âsitânuñdan *cüdâ ümmîd-i cennet* eylesem
Ol behişt-i ârzû nâr-ı sa’îr ümdür benüm” [K.1/35] (Mermer, 1991: 169)

4.1.5. Korku-Korkusuzluk

Mezâkî Divanı’nda korku ve korkusuzluk duyguları “hirâs, ser-bâz, havf, bîm, evhâm, rem-hurde, bî-dil, bî-bâk, bî-pervâ, remîde, cânî ağzına gel-, korkarın(m) (kim) ve korkum bu(dur) (kim)” sözcükleri ile ifade edilmiştir. Divanda söz konusu kelimeler beytin anlam bütünlüğü içerisinde korku veya korkusuzluğa dair duyguları yansıtmaktadır.

Şiirlerinde genel olarak rint/kalender meşrebini ortaya koyan Mezâkî’nin şiir dünyasında korku duygusunun yerine dair en belirgin ifadeler aşağıdaki beyitte bulunmaktadır.

“Çokdan cihânda hâne-ğarâbuz Mezâkiyâ
‘*Alem yıkılsa zerre kadar yok hirâsimuz*” [G.159/5] (Mermer, 1991: 379)

Beyitte “dünya yok olsa, yer yerinden oynasa zerre kadar korkumuz yok” diyerek dünyevî korkulardan uzak olduğunu ifade eden Mezâkî’de korkudan ziyade, korkusuzluk unsurları daha ön plana çıkmaktadır. Nitekim bir beytinde kendini “aşk yolunun korkusuz/cesur âşığı” olarak niteleyen Mezâkî;

“Ne deñlü ‘*âşık-ı ser-bâz-ı râh-ı işk* olsam
Hemîşe tîğ gerek dest-i ihtirâzumda” [G.375/6] (Mermer, 1991: 515)

bir başka beyitte şarap meclisinin ve üzüntü savaşının korkusuzu olarak nitelemektedir.

Rint bir şair olarak Mezâkî; mest, aldırışsız, dünya işlerini çok fazla önemsemeyen korkusuz bir mizaca sahip bir şairdir. Mezâkî’nin şahsî korkusuzluk duygusunu ön plana çıkardığı diğer beyitlere bakıldığında söz konusu beyitlerdeki korkusuzluğa dair ifadelerinin altında Mezâkî’nin rint bir şair olmasının önemli bir etken olduğu görülmektedir.

“Rüstem-i heft-h^vân-güzâr-ı felek
Bîm-i peygâr n’eydüğün bilmem” [G.318/11] (Mermer, 1991: 480)

4.1.6. Ağlama-Gülme

Divan şiirinde ağlama; genellikle sevgiliye kavuşma arzusunda olan âşığın sevgili uğruna yaptığı bir eylem olarak göze çapmaktadır. Gam, keder ve üzüntü sonrasında gerçekleşen bir eylemdir ve ağlamak, gözyaşı dökmek, eşkbâr, giryeye, hûnbâr, nâle, nâlân ve sirişk gibi kelimelerle

ifade edilmektedir. Ancak divan şiirinin doğası gereği âh, feryad, figan vb. kelimeler de söz konusu “ağlama” eylemini düşündürmektedir. Mezâkî’nin şiirlerinde anlamca ağlama duygusunu yansıtan kelimeler şunlardır: “Ağla-, âh, eşkbâr, feryâd, figân, girye, giryân, hûnbâr, nâlân, nâle, sirişk ve zâr.”

Divanda doğrudan doğruya gözyaşı dökmek anlamında kullanılan “ağlamak” eylemi birkaç defa kullanılmış ve bu kullanımlar daha önce ifade ettiğimiz gibi âşğın sevgiliye kavuşma arzusu bağlamında kullanılan ifadelerdir.

“Hayâl-i ‘ârîzuñla ağlasam seyl-âb olur peydâ
Ne bâğa uğrasa(m) nañl-i gül-i sîr-âb olur peydâ” [G.15/1] (Mermer, 1991: 290)

Divan şiiri büyük oranda acı, keder ve üzüntüleri konu edinmektedir. Şairin neşesini ve sevincini yansıtan pek çok şiir bulunsa da söz konusu sevinçlerin gülme ile sonuçlandığına dair ifadeler pek rastlanmaz. Bu büyük oranda divan şiirinin karakteristik yapısıdır. Elbette bu durum şairlerin mizaçlarına göre bazı farklılıklar gösterse de genel olarak gülme eyleminin şairlerin dilindeki âşıkların sık yaptıkları bir eylem olduğu söylenemez.

Mezâkî’nin şiirlerinde anlamca gülme eylemini yansıtan kelimeler şunlardır: “Gül-, hande, handân, nûş-hand ve tebessüm.” Mezâkî’nin şiirlerinde gülme eylemine dair beyitlerin sayısı çok fazla olmadığı görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin tebessüm etmesinden dolayı yanaklarının güzelliğinin ortaya çıktığı ifade edilmektedir.

“İzârûñ gül gül oldukça şehâ luñf-ı tebessümden
Kâlor mı bülbül-i destân-serâ-yı dil terennümden” [G.329/1] (Mermer, 1991: 486)

Mezâkî Divanı’nda ağlama ve gülme eylemlerine dair kelime ve kelime gruplarının incelenmesi sonucunda ağlamaya dair kelime ve kelime gruplarının gülmeye dair kelime ve kelime gruplarına oranla daha çok kullanıldığı görülmektedir. Ağlamaya dair unsurlara genellikle şairin şahsını yansıtan âşık üzerinde birçok defa rastlanmasına rağmen şairin veya şairle bütünleşen âşğın gülme eylemini yüklediği ifadeler bulunmamaktadır.

4.1.7. Beklenti-Hayal Kırıklığı

Divan edebiyatının, özellikle, şiir kısmında konu ne olursa olsun çoğu zaman beklenti ve hayal kırıklıklarının işlendiği görülmektedir. Kimi zaman âşğın sevgiliden, kimi zaman şairin memduhtan olmak üzere beklentilerin olduğu divan şiirinde kimi zaman ise beklentilerin boşa çıkması sonucu ortaya çıkan hayal kırıklıkları söz konusu edilmektedir.

Mezâkî’nin şiirlerinde beklenti duygusunu ifade etmek için kullanılan kelimeler şunlardır: “Âmâde, bekle-, cüst u cû, intizâr, irtikâb, iste-, me’ mûle, tâlib, tur-, um-, ümmîd.”

Mezâkî’nin şiirlerinde beklentileri; divan şiirinin geleneksel yapısı içerisinde âşğın sevgiliye kavuşma beklentisi ve kasidelerde memduhun iltifat ve ihsanına nail olma beklentisi şeklinde değerlendirmek mümkündür.

“Râyet-i âh-ı şerâr-efrûzdan eksük degül

Bayrağın *bekler* ‘aceb merd-i sipâhîdür gönül” [G.268/4] (Mermer, 1991: 448)

“Tutalum ki va‘d-i vuşlat sebep-i neşât olurmuş

Dil-i zârî küşte eyler ğam-ı *intizâr* dirler” [G.63/2] (Mermer, 1991: 319)

Mezâkî’nin şiirlerinde hayal kırıklığına dair duygu ve ifadelerin beklentilerde olduğu kadar çok bulunmadığını söyleyebiliriz. Mizaç olarak övünmeyi çok seven bir şair olduğunu değerlendirdiğimiz Mezâkî’nin şiir dünyasında hayal kırıklıklarına çok fazla yer olmadığı görülmektedir. Nitekim aşağıdaki beyit Mezâkî’nin aşk kaynaklı hayal kırıklıkları konusunda düşüncesini yansıtmaktadır.

“Gül-göncelerde bûy-ı vefâ olmaz ey gönül

Bülbül çemende *yok yire* âh u enîn ider” [G.64/4] (Mermer, 1991: 320)

Mezâkî’nin şiirlerinde hayal kırıklığını ifade etmek için kullanılan kelimeler şunlardır: “hüsrân, bâda vir-, bî-hûde, yok yire.”

“İltifâtuñla yine cins-i hüner buldı revâc

Çok zamân gerçi ‘ayân olmuş idi *hüsrânı*” [K.9/79] (Mermer, 1991: 197)

Mezâkî Divanı’nda beklentilerin genellikle âşğın sevgiliye kavuşmaya veya kasidelerde memduhtan ihsan ve iltifat görmeye dair beklentiler olduğu tespit edilmiştir. Hayal kırıklıklarının ise Mezâkî Divanı’nda çok fazla yer almadığı ve şairin hayal kırıklıklarını ifade edecek bir tabiata sahip olmadığı değerlendirilmektedir.

4.1.8. Şikâyet

Divan şiirinde şikâyet en çok işlenen konulardandır. Divan şairleri şiirlerinde genellikle felekten, talihten, zamandan, dünyadan, sevgiliden, din adamlarından, devlet adamlarından, kendi durumundan, ayrılıktan, rakipten vs. şeylerden şikâyette bulunmaktadırlar.

Mezâkî Divanı’nda şikâyet ifadesi ile ilgili olarak “şikâyet, şekvâ, şekve, dâd, gilemend, tazallüm-sâz ve teşâkî” kelimeleri kullanılmıştır.

Mezâkî Divanı’nda en sık şikâyet edilen unsurlar sevgili ile ilgilidir. O kimi zaman sevgilinin ettiği zulümden dolayı,

“Bilmezin ben harf-i leb-cünbân-ı *şekvâ* n’eydüğün

Zulm iden iklîm-i hüsnüñ pâdişâhıdur baña” [G.4/4] (Mermer, 1991: 238)

kimi zaman ise sevgilinin saçına değen sabah rüzgarından şikâyet etmektedir.

“Türmaz tolaşur zülf-i girih-gîrine yârüñ

Pây-ı heves-i bâd-ı şabâdan *gilemendüz*” [G.206/4] (Mermer, 1991: 410)

Mezâkî’nin sevgiliden ayrı kaldığı için şikâyette bulunduğu beyitler de bulunmaktadır. Nitekim aşağıdaki beyitte kavuşma vaktinde ayrılıktan şikâyet etmek istediğini ifade etmektedir.

“Dem-i vuşlatda fûrkatden *şikâyet* itmek isterdüm

Zebân-ı şekve mey-luţf ile ol şîrîn-dehen tıtdı” [G.411/5] (Mermer, 1991: 539)

Sonuç olarak Mezâkî Divanı’nda ayrıca felekten, talihten, bahttan ve zamandan şikâyet edilen

birçok beyit bulunmaktadır.

4.2. Mezâkî Divanı'nın Dil ve Üslup Özellikleri

Klasik Türk şiirinde XVII. yüzyıl; yetişen şair sayısı, şairlerin etkisi altında kaldıkları edebî üsluplar ve dilin imkânlarını kullanmaları açısından önceki yüzyıla göre farklı bir nitelik göstermektedir. Nitekim XVII. yüzyıl klasik Türk edebiyatında Nâbî'nin öncülüğünü ve en önemli temsilciliğini yaptığı Hikemî tarz ve Nâ'îlî, Nef'î ve Neşâtî gibi şairlerin etkisi altında kaldıkları Sebk-i Hindî akımı etkili olmuştur. Klasik üslubun da etkisini sürdürdüğü bu yüzyılda Mezâkî gibi pek çok şairin ise devrin yapısı gereği arayış içerisinde olduğu ve yeni dil ve üsluba uzak olmadıkları değerlendirilmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Mezâkî'nin dil ve üslup özellikleri üzerinde etkisi olan “tamlamalar”, “filler ve birleşik filler”, “kalıp ifadeler”, edatlar ve bağlaçlar, deyimler ve atasözleri”, “ünlemler”, “ikilemeler”, “dua ve beddua” ve “âyet ve hadisler” tespit edilerek çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Hazırladığımız Mezâkî Divanı sözlüğünde 14102 kelime veya kelime grubu madde başı olarak kullanılmıştır. Madde başı kelime ve kelime gruplarının tekrar kullanımları da hesaba katıldığı zaman sözlükteki tüm kullanımların sayısı 36262'dir. Bu bağlamda Mezâkî'nin dil ve üslubuna dair yaptığımız tespit ve değerlendirmelerde hazırladığımız söz konusu sözlük çerçevesinde yapılan tasnif ve sayısal bilgiler esas alınmıştır.

4.2.1. Tamlamalar

Mezâkî Divanı'ndaki tamlamaları Arapça tamlamalar, Farsça tamlamalar ve Türkçe tamlamalar olmak üzere 3 başlık altında değerlendirilmiştir.

Divan edebiyatında şairlerin şiirlerde Arapçaya dair unsurları kullanırken daha çok kelime boyutunda kaldıkları ve gramere dair unsurları, özellikle tamlama oluşturmada, çok fazla tercih etmedikleri görülmektedir. Bunun birçok sebebi bulunmakla birlikte en temel sebep olarak şiir dilinde Farsçanın büyük etkisini gösterebiliriz. Buna sebep olarak da yüzyıllar boyunca Farsçanın edebiyat dili olarak kabul görmesi, Arapçanın ise daha çok dinî literatürde kullanılmış olmasıdır. Ancak başta İslam dini ve Kuran'ın etkisiyle divan şiirinde Arapçaya mahsus pek çok tamlama unsurunun kullanıldığı da görülmektedir.

Mezâkî Mevlevî bir şairdir. Her ne kadar divanında Mevlevîliğe dair ifade ve terimler çok fazla bulunmasa da şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla sadece Farsça değil, aynı zamanda Arapça da bildiği değerlendirilmektedir. Aynı zamanda devrin şartları düşünüldüğünde divan tertip edebilecek bir şairin en azından Kuran'ı okuyup anlayabilecek kadar Arapça biliyor olması gerektiğini düşünmekteyiz.

Hazırladığımız Mezâkî Divanı sözlüğünde 147 madde başında Arapça isim ve sıfat tamlaması 182 farklı yerde kullanılmıştır. Buna göre Arapça tamlamaların sözlükteki madde başı sayısına oranı % 1,04, Arapça tamlamalı tüm kullanımların divandaki tüm kullanımlara oranı ise % 0,50'dir.

Yukarıdaki sayı ve oranlara göre Mezâkî Divanı'nda Arapça tamlamalara çok sık başvurulmadığı görülmekle birlikte bu durum klasik Türk edebiyatında alışıl gelmiş bir durumdur.

Mezâkî Divanı'nda en sık kullanılan Arapça tamlama “bi-hamdi'l-lâh” tamlamasıdır. “Allah'a şükür olsun” anlamına gelen bu Arapça tamlamayı da barındıran bu kalıp ifade 8 defa kullanılmıştır.

“Mezâkî sen ne gam yirsin 'adû-yı kîne-güsterden
Bi-hamdi'l-lâh seni gâlib anı mağlûb yazmışlar” [G.142/7] (Mermer, 1991: 368)

Klasik Türk edebiyatında şairlerin en çok tercih ettikleri tamlama türleri Farsça tamlamalardır. Aynı zamanda şairlerin dillerine dair “sade veya ağır” şeklinde değerlendirmelerin en önemli dayanağı olarak bilinen Farsça tamlamalar çoğu zaman şairlerin edebî hünerlerinin de göstergesi olmuştur. Nitekim kimi şairler eserlerinde Farsça tamlamaları oldukça sık kullanarak aruz kusurlarını azaltmayı ve şiirlerindeki ifade gücünü artırmayı hedeflemişlerdir. Ancak söz konusu şairler Farsça tamlamaları sık kullandıkları için dilleri ağır ve süslü olarak nitelenmekten kurtulamamışlardır.

Mezâkî Divanı'nda kullanılan kelime ve deyim, birleşik fiil, kalıp ifade vd. çeşitli kelime gruplarıyla ilgili hazırladığımız bağlamli sözlükte toplam 14102 madde başı kelime veya çeşitli kelime gruplarından Farsça tamlama ihtiva eden madde başı sayısı 8867'dir. Bu bağlamda Farsça tamlamaların bulunduğu madde başlarının tüm madde başlarına oranı % 62,87'dir. Divanda Farsça tamlamalı tüm kullanımların sayısı ise 10208'dir. Bu sayı divandaki tüm kullanımların sayısı olan 36262 ile oranlandığı zaman ise % 28,15 oranı çıkmaktadır.

Yukarıdaki sayı ve oranlar göz önüne alındığında Mezâkî, Farsça tamlamaları oldukça sık kullanmış bir şair olduğu ve günümüz bakış açısıyla ağır bir dile sahip olduğu söylenebilir.

Mezâkî Divanı'nda kullanılan Farsça tamlamaların kendi içerisinde madde başı ve tüm kullanımlarına dair hazırladığımız sayı ve oranlara göre aşağıdaki tespitleri yapabiliriz.

Farsça tamlamalar ikili, üçlü, dördü, beşli ve altılı olmak üzere 5 gruba ayrılmıştır. Divanda en sık kullanılan Farsça tamlamalar ikili olarak nitelediğimiz ve “dil-i zâr, âfet-i cân vb.” şekilde tek bir bağlama unsurundan oluşan yapılardır. Divanda Farsça tamlamalar arasında ikili tamlamalar, madde başında kullanılan 8867 Farsça tamlama arasında 5577 defa ve % 62,89 oranı, tüm kullanımlarda ise 10208 Farsça tamlama arasında 6907 defa ve % 67,66 oranı ile en sık kullanılan Farsça tamlamalardır. Ayrıca divanda birden fazla kullanılan 771 Farsça tamlamanın 760 tanesini ikili tamlamalar oluşturmaktadır.

İkili tamlamalar arasında bazı Farsça tamlamalar divanda en sık kullanılan tamlamalardır. Bunlar arasında en sık kullanılan Farsça tamlama “ehl-i dil”dir. “Gönül sahibi, âşık vd.” anlamlarındaki bu Farsça tamlama Mezâkî Divanı'nda 27 defa kullanılmıştır.

“Ehl-i dil birbirinün kadrini a'lâ añlar
Sözde biz hep bilürüz mertebe-i yârânı” [K.9/73] (Mermer, 1991: 197)

Mezâkî Divanı'nda “‘azm-i kûy-i yâr, na'ra-i mestân-i sabûh” gibi üçlü olarak nitelediğimiz ve zincirleme yapıya sahip tamlamaların sayı ve oranı da oldukça yüksektir.

Farsça tamlamalar arasında üçlü tamlamalar, madde başında kullanılan 8867 Farsça tamlama arasında 2487 defa ile % 28,04 kullanım oranına sahiptir. Bu sayı ve oran tüm kullanımlarda ise

10208 Farsça tamlama arasında 2501 defa ve % 24,5 şeklindedir.

“*Peyk-i sirişk-i dîde* kim *katre-zen-i şitâb* olur
Şevk-i cemâl-i yâr ile gör nice *ğark-ı âb* olur” [G.93/1] (Mermer, 1991: 337)

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan Farsça üçlü tamlama dört defa ile “*mâcerâ-yı çeşm-i ter*”dir. Bunun dışında “*âfitâb-ı evc-i nâz*, *‘azm-i kûy-ı yâr*, *beyt-i ma‘mûr-ı sipihr*, *fezâ-yı bezm-i ‘âlem*, *gamze-i hûbân-ı zamâne*, *gerdiş-i câm-ı şarâb*, *hilâf-ı meslek-ı sabr u sükûn*, *nâm-ı leb-i la‘l-i dil-ber*, *na‘ra-i mestân-i sabûh* ve *semyiyy-i Ahmed-i mürsel*” tamlamaları divanda ikişer defa kullanılmıştır. Diğer üçlü tamlamalar ise birer defa kullanılmıştır.

Farsça tamlamalar arasında dörtlü tamlamalar, madde başında kullanılan 8867 Farsça tamlama arasında 692 defa ile % 7,8 kullanım oranına sahiptir. Bu sayı ve oran tüm kullanımlarda ise 10208 Farsça tamlama arasında 692 defa ve % 6,77 şeklindedir. Divanda Farsça dörtlü tamlamaların bile madde başı fiillerden veya kalıp ifadelerden fazla olduğu göz önüne alınırsa Mezâkî’nin Farsça tamlamalara ne kadar sık başvurduğunu anlamak mümkündür.

“*Âbyârî-i sirişk-i dîde-i hûnbâr* ile
Bâğ-ı dilde hem *gül ü* hem *yâsemînem tâzedür*” [G.140/2] (Mermer, 1991: 366)

Divanda Farsça tamlamalardan beşli tamlamalar, madde başında kullanılan Farsça tamlamalar arasında 104 defa ile % 1,17 kullanım oranına sahiptir. Bu sayı ve oran tüm kullanımlarda ise 104 defa ve % 1,01 şeklindedir.

“*Ey Mezâkî* böyle mu‘*cîz-nağme-i ‘irfân* olur
‘Andelîb-i hoş-nevâ-yı şahn-ı bâğ-ı Mevlevî” [G.422/9] (Mermer, 1991: 546)

Mezâkî Divanı’nda Farsça tamlamalardan altılı olarak nitelediğimiz 4 tamlama bulunmaktadır. Madde başında kullanılan Farsça tamlamalar arasında % 0,04 kullanım oranına sahiptir. Bu sayı ve oran tüm kullanımlarda ise % 0,03 şeklindedir.

“*Bâr-ı reşk-i kadd-i bâlâ-yı sûtûn-ı mermeri*
Âhîr itdi kâmet-i Zâl-i sipihr-i dûnı dâl” [K.6/10] (Mermer, 1991: 180)

Mezâkî Divanı’nda kullanılan Farsça tamlamaların % 40’a yakını üç ve daha fazla izafeden oluşan tamlamalardır. Bu da Mezâkî’nin divanındaki Farsça tamlama oranları göz önüne katıldığı zaman şairin dili için “*süslü ve ağırdır*” şeklinde bir değerlendirme için yeterli sayılabilir.

Her ne kadar şiirlerinde Farsça tamlamaları oldukça yoğun kullanmış olsa da Mezâkî Divanı’nda pek çok Türkçe tamlama bulunmaktadır. Türkçe tamlamalar isim tamlaması ve sıfat tamlaması olmak üzere iki grupta incelenmekte ve söz konusu tamlamalar da kendi içerisinde çeşitli açılardan değerlendirilmektedir. Çalışmamızın niteliği gereği Mezâkî Divanı’nda kullanılan Türkçe tamlamalar üzerinde genel değerlendirmeler yapmanın daha yerinde olacağını düşünmekteyiz. Zira, divanda Türkçe tamlamaların Farsça tamlamalarla iç içe geçmiş yapısı ve şiirlerin çoğunlukla devrik cümlelerle örülü söz dizimi sebebiyle Türkçe tamlamaların sayı ve oranı hakkında doğru bir tespit yapabilmek oldukça zor olacaktır.

Mezâkî Divanı’nda Türkçe isim tamlamalarının oluşumunda sırasıyla tamlayan ve tamlanandan oluşan en az birinin Türkçe kökenli kelimedenden oluştuğu Türkçe isim tamlamalarına

çok sık rastlanmamaktadır.

“Ol ki *anuñ emrine* vâ-bestedür
Rütbe-i şeyhü'l-ḥarem-i rûzgâr” [K.4/19] (Mermer, 1991: 175)

Divanda daha çok, şiirin yapısı gereği tamlayanla tamlananın yer değiştirdiği devrik Türkçe isim tamlamaları bulunmaktadır.

“Yine ey murg-ı çemen *nağmelerüñ var seniñ*
Var ise ol gül-i terden *haberüñ var seniñ*” [G.263/1] (Mermer, 1991: 445)

Ayrıca Farsça tamlama ile iç içe geçmiş isim tamlaması, yani Farsça tamlamanın Türkçe tamlama içerisinde tamlayan olduğu tamlamaları da kullanılmıştır.

“*Nüşa-i câm-ı Cemüñ zâbıtası* mahv oldu
Ki ne ḥaṭṭ u ne sibâkı ne siyâkı kaldı” [G.413/2] (Mermer, 1991: 540)

Yine Farsça tamlamanın Türkçe tamlama içerisinde tamlanan olduğu tamlamalar şeklinde de birçok örnek bulunmaktadır.

“Mezâkî var ise sen *hüsrev-i mülk-i ma'nîsin*
Senüñ eş'âr-ı rengînüñ cihânı cümleten tutdı” [G.411/7] (Mermer, 1991: 539)

Divanda Türkçe isim tamlamasının tamlayan ve tamlananının Farsça terkipler olduğu durumlara da rastlanmaktadır.

“Mezâkî'nüñ bugün seyr eyledük *şî'r-i dil-ârâsın*
O *şâhib-genc-i nazmuñ* *gevher-i gencînesin* gördük” [G.255/7]
(Mermer, 1991: 440)

Mezâkî Divanı'nda sıfat tamlamalarının kullanımında da isim tamlamalarında olduğu gibi Türkçe tamlamalar yerine daha çok Farsça tamlamalar tercih edilmiştir. Ancak sıfat olarak kullanılan “bir” kelimesinin sıfat olarak kullanıldığı beş yüzün üzerinde sıfat tamlaması dikkat çekmektedir.

“Fırkati ârzû-yı vuşlat ile hoş görelüm
Hicre *bir çâre* mi var şabr u sükûndan gayrı” [G.438/6] (Mermer, 1991: 556)

Yine sayı sıfatı olarak kullanılan “yüz” anlamına gelen “şad” kelimesi gerek Farsça tamlamalar içerisinde gerekse Türkçe tamlamalarda yüzün üzerinde kelime grubunda sıfat görevi üstlenmiştir.

“Arûseler yürüdi *şad-çerâğ-ı rûşen* ile
Münevver oldu bu nüh-pâye kâh-ı zulmânı” [K.23/25] (Mermer, 1991: 258)

Divanda Türkçe isim tamlamalarındaki tamlayanın durumu gibi sıfat tamlamalarında da tamlamanın sıfatı Farsça bir terkipli belirtme veya niteleme görevi üstlenebilmektedir.

“Ne kanlar dökdüğün *çeşm-i siyeh-mestî* olur zâhir
Hele gamze gibi *bir hançer-i ser-tîz* göstürsün” [G.362/2] (Mermer, 1991: 506)

Divanda sıfat tamlaması olarak daha çok Farsça birleşik kelimeler olarak niteleyebileceğimiz

ve kimi zaman Farsça tamlama içerisinde tamlayan veya tamlanan görevindeki yapılar kullanılmıştır.

“Köhne-dâğ-ı dilimüz tâzeledüñ ey muṭrib
Yohsa ol nağme-i dil-sûz nev-âğâze midür” [G.81/5] (Mermer, 1991: 331)

4.2.2.Fiiller ve Birleşik Fiiller

Fiiller, “taşındıkları anlamlar bir adla kullanıldığı zaman ortaya çıkan eylemler, evrendeki canlı ve cansız nesnelere, soyut ve somut kavramlara ait; oluş, hareket ve durumları anlatan sözcüklerdir.” (Teker, Erol vd., 2009: 195) Mezâkî Divanı’nda, dilin en temel unsurlarından biri olarak fiillerle ilgili olarak kalıp ifadeler, birleşik fiiller ve deyimler içerisinde kullanılan fiiller hariç tutulmak kaydıyla çeşitli tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Mezâkî Divanı’nda herhangi bir deyime veya birleşik fiile bağlı olmayan 170 ayrı fiil 3542 defa kullanılmıştır. Buna göre divanda müstakil olarak kullanılan fiillerin sözlükteki toplam madde başına oranı % 1,2, divanda müstakil olarak yer alan fiillerin tüm kullanımlarının tüm divandaki oranı ise % 9,76’dir.

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan fiil “olmak” fiilidir. Kalıp ifadeler, birleşik fiiller ve deyimler dışında müstakil olarak 1060 defa kullanılmıştır.

“Nev-bahâr *oldı* yine irdi zamân-ı bülbül
Başladı nağme-i dil-sûza zebân-ı bülbül” [G.264/1] (Mermer, 1991: 446)

“Olmak” fiilinden sonra en sık kullanılan diğer fiiller ise “görmek (291)”, “itmek (285)”, “gelmek (196)”, “eylemek (182)” ve “bilmek (160)” olarak tespit edilmiştir. Söz konusu fiillerin sayısı tespit edilirken kalıp ifadeler, birleşik fiiller ve deyimler dışındaki kullanımları hesaplanmıştır.

Birleşik fiiller ise “ad soylu bir kelimeyle etmek, eylemek, olmak yardımcı fiillerinin birleşmesinden veya birer sıfat-fiil ya da zarf-fiil ekleriyle birbirine bağlanmış iki ayrı fiil şeklinin anlamca kaynaşmasından oluşmuş fiil türü”² olarak tanımlanmaktadır.

Mezâkî Divanı’nda 1521 birleşik fiil tespit edilmiştir. Birleşik fiillerin tüm divandaki kullanım sayısı ise 2695’dir. Buna göre divanda birleşik fiillerin madde başının sözlükteki toplam madde başına oranı % 10,78, birleşik fiillerin tüm kullanımlarının divandaki tüm kullanımlara oranı ise % 7,43’dür.

Bu bağlamda Mezâkî Divanı birleşik fiil kullanımı açısından zengin olarak değerlendirilebilir.

Divanda birleşik fiillerin büyük bir çoğunluğu “olmak, etmek, eylemek, vermek, kılmak, göstermek” gibi Türkçede birleşik fiil yapılarının oluşumunda en çok kullanılan fiillerle oluşturulmuş birleşik fiillerdir.

Divandaki birleşik fiillerin tespitinde büyük oranda tek bir isim ve fiilden oluşan yapılar

² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ab0bcd193f1b8.49916646 (Erişim Tarihi: 12.12.2018)

tercih edilmiştir. Örn. allar giymek. Bunun dışında atıf vavı³ ile oluşturulmuş yapılar (örn. âh u zâra başlamak), Farsça kesik tamlama⁴ (örn. ‘alev-fürûz olmak) ile oluşturulmuş yapılar, Farsça fiiller ismin birleşiminden oluşan birleşik kelimelerle oluşturulan yapılar (örn. behre-yâb ol, ‘alev-rîz olmak), divan şiirinde sık kullanılan Farsça terkiplerle oluşturulan yapılar (örn. ‘azm-i sefer eylemek) ve kalıp ifadelerle (örn. Allâhu ekber demek) oluşturulmuş yapılar birleşik fiil olarak değerlendirilmiştir. Birleşik fiillerin tespitinde ayrıca, “âh eyle-/it-, gâfil ol-/bulun-, meyl eyle-/id(t)-” gibi birleşik fiiller tek madde altında birleştirilmiştir.

Divanda, birleşik fiil yapısında olmakla birlikte şiirin kendi bağlamı içerisinde deyimleşmiş birleşik fiiller ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.⁵

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan birleşik fiil “seyr eyle-/it-” birleşik fiilidir. Divanda 34 defa kullanılan bu birleşik fiil “görmek, seyretmek, bakmak, gezmek vd.” anlamlarda kullanılmıştır.

“*Seyr eyleyen cemâlini ‘âlemde biñ yaşar*
Pîrâne-ser bu kıdd-i dü-tâyı kim istemez” [K.20/15] (Mermer, 1991: 246)

Divanda en sık kullanılan diğer birleşik fiil ise “olduğın gör-” birleşik fiilidir. 31 defa kullanılan “olduğın gör-” birleşik fiili 41 beyitlik 19. kasidede ve 5 beyitlik 306. gazelde redif olarak kullanılmıştır.

“Burûc-ı kal‘aya zeyn oldı yir yir râyet-i İslâm
‘Alemler reşk-i şaf-ı serv-i âzâd *olduğın gördük*” [K.19/9] (Mermer, 1991: 243)

4.2.3. Kalıp İfadeler

Klasik Türk edebiyatında “divan metinleri içinde atasözleri ve deyimlerin dışında kalan ancak gelenek içinde şairlerin ortak kullanımı neticesinde kalıplaşmış, farklı şairler elinde değişik söyleyişlerde kullanılsa bile anlamından çok da bir şey kaybetmeyen sözler vardır.” (Kılıçarslan, 2016: 344) Ünlemler ve ikilemeleri de dâhil edebileceğimiz kalıplaşmış bu sözler sadece klasik şiirin değil, bir bütün olarak Türkçenin temel unsurlarındandır.

Kalıp sözler veya ifadeler konusunda “kalıp sözler en az iki sözcükten oluşan, içindeki sözcükler temel (düz) anlamlarını yitirmeden yeni bir kavramı, durumu, eylemi karşılayan söz öbekleridir,” (Çotuksöken, 1994: 91) şeklinde bir değerlendirme olmakla beraber Türkçe kalıp ifadeler konusu dilbilimcilerin üzerinde tam olarak fikir ve söylem birliğine varamadıkları konulardandır. Özellikle deyimler, birleşik fiiller, ikilemeler vd. kelime gruplarının da kalıp ifadeler sınıfına dâhil edildiği düşünüldüğü zaman söz konusu kelime gruplarından ayrı bir şekilde kalıp sözleri bir tasnife tahlil etmek oldukça zordur.

Mezâkî Divanı’nda 490 madde başı kalıp ifade tespit edilmiştir. Madde başı kalıp ifadelerin divandaki oranı % 3,47’dir. Divanda kalıp ifadeli tüm kullanımların sayısı ise 1912 ve divandaki tüm kullanımlar içindeki oranı % 5,27’dir.

Divanda en sık kullanılan kalıp ifadeler klasik Türk edebiyatında oldukça sık kullanılan vav-ı

³ Kelimeleri birbirine bağlayan Arapçadaki vav harfi.

⁴ İzafet-i maktu’: Farsça terkiplerde izafetin kaldırılması anlamındadır.

⁵ bkz. (4.2.5. Deyimler ve Atasözleri)

atfî ile yapılan kalıp ifadelerdir. Divanda Farsça tamlamalarla iç içe geçmiş atıf vavıyla oluşturulan ifadeler de göz önüne alındığında bu tür kalıp ifadelerin sayısı oldukça fazladır. Ancak bu bölümde sadece müstakil olarak kullanılan atıf vavlı ifadeler yer almıştır.

“Hûblar ‘âşıkını *mest ü harâb* isterler
Derhor-ı dâ‘iye-i nâz u ‘itâb isterler” [G.103/1] (Mermer, 1991: 343)

Mezâkî Divanı’ndaki bu tür kalıp ifadelerde atıf vavı ile oluşturulan kalıp ifadeler eş anlamlı sözcüklerden oluşabileceği gibi

“Çoğdur bu kadar *lâf u sühan* itme Mezâkî
Yârân idemez tafrâ-i nazzâma taħammül” [G.287/9] (Mermer, 1991: 460)

zıt anlamlı sözcüklerden de oluşabilmektedir.

“Herkes isti‘ dâdı deñlü hişşemend-i luğ olur
Kısmet-i rûz-ı ezelde *bîş ü kem* añılmasun” [G.352/7] (Mermer, 1991: 501)

Mezâkî Divanı’nda kalıp ifade olarak düşünebileceğimiz Farsça bir yapı olarak “mübârek olsun” anlamına gelen “mübârek-bâd” ifadesi göze çarpmaktadır. Divanda 49 beyitlik 24. kasidenin redifi olan bu kelime grubu ünlemler ya da birleşik fiiller grubuna da dâhil edilebilmekle birlikte Farsça kalıp ifade olarak dikkati çekmektedir.

“Âşafâ bezm-i Cem *mübârek-bâd*
Neşve-i dem-be-dem *mübârek-bâd*” [K.24/1] (Mermer, 1991: 263)

4.2.4. Edatlar ve Bağlaçlar

Kelime olarak “tek başına anlamı olmayan, sonuna geldiği sözle cümledeki diğer kelimeler arasında ilişki kuran kelime türü, ilgeç”⁶ olarak tanımlanan edatlar ve “eş görevli kelimeleri veya önermeleri birbirine bağlayan kelime türü, rabıt, rabıt edatı”⁷ olarak tanımlanan bağlaçlar dilin aslı unsurları olarak Mezâkî Divanı’nda sık ve işlevsel olarak kullanılmışlardır.

Mezâkî Divanı’nda müstakil olarak toplam 13 farklı edat şiirler içerisindeki söyleyiş farklılıklarıyla birlikte 1023 farklı yerde kullanılmıştır. Madde başında kullanılan edatların toplam madde başı sayısına göre oranı % 0,09, edatlı tüm kullanımların divandaki tüm kullanımlara oranı ise % 2,82’dir.

Divanda tek olarak en sık kullanılan edat “ile” dir. Kalıp ifadelerle kullanımı hariç tutularak yapılan tespite göre “ile” kelimesi edat göreviyle 597 defa kullanılmıştır. Edat göreviyle sözcükler arasında çeşitli ilgiler kurma görevini üstlenen “ile” edatı ayrıca kelimelere “-yla, -yle” şeklinde ek olarak da “çâr-pâreyle, ‘ışkıyla, nazmıyla v.b.” şekillerde pek çok defa kullanılmıştır. Bu bağlamda bu edatın divanda kullanım sayısı oldukça fazladır.

“Bir âh *ile* şevk-i dil-i pür-cûş görinsün
Şimden gerü ol âteş-i ħas-pûş görinsün” [G.327/1] (Mermer, 1991: 485)

⁶ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=106495 (Erişim Tarihi: 13.12.2018)

⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a9be9d60164f6.98860568 (Erişim Tarihi: 15.12.2018)

“Yek-rengî-i ‘ışkıyla bugün zâhir ü bâtın
Bâde-meniş ü sâğar-ı billûr-siriştüz” [G.182/3] (Mermer, 1991: 395)

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan diğer edat ise “gibi”dir. Divanda müstakil olarak 210 defa kullanılan “gibi” edatı benzetme unsuru olarak divan şiirinde en önemli edatlardandır.

“Bu tab‘ ile meydân-ı belâgatda Mezâkî
‘Urî *gibi* bir şâ‘ir-i pür-zûr-siriştüz” [G.182/9] (Mermer, 1991: 395)

“Güşâyiş mi bulur bâd-ı nesîm-i gönçe-perverden
O kim lâle *gibi* ğam-ğurde-i dâğ-ı derûn olmaz” [G.209/7] (Mermer, 1991: 415)

Yukarıda bahsi geçen edatlar dışında Mezâkî Divanı’nda nispeten daha az kullanılan “mı/mi, çü, belî, içün, çün, çün kim, hem-çü(n), işte, kadar, togrı, deñlü ve degün” edatları da bulunmaktadır.

Mezâkî Divanı’nda bağlaçların edatlara oranla hem sayı hem de kullanım açısından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Divanda tespit edilen 67 bağlaç 2127 defa kullanılmıştır. Bu bağlamda bağlaçlı madde başının toplam madde başına oranı % 0,47, bağlaçlı tüm kullanımların divandaki tüm kullanımlara oranı ise % 5,86’dır.

Divanda en sık kullanılan bağlaç, cümleler arasında ilgiyi sağlama görevi üstlenen Farsça kökenli “ki(m)” bağlacıdır. Divanda 791 defa kullanılan bu bağlacın divanda oldukça sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Mezâkî Divanı’nda ki(m) bağlacı kimi zaman mısra içerisindeki ifadeler arasında ilgi sağlamakta,

“Müjde *kim* irdi yine hengâm-ı luğf-ı Hân Murâd
Gelsün alsun şevk ile ser-cümle nâ-kâmân murâd” [G.51/1] (Mermer, 1991: 312)

kimi zaman ise mısralar arasında ilgi sağlamaktadır.

“Ya ‘ni Hakk’a du‘âlar eyleyelüm
Ki du‘âdur aşıl nazımda ehem” [K.5/40] (Mermer, 1991: 179)

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan ikinci bağlaç “u, ü, ve, vü” bağlacıdır. Kelime ve cümleleri bağlama görevi üstlenen ve günümüz Türkçesinde “ve” anlamında olan bu bağlaç; kalıp ifadeler, deyimler ve terkiplerin içerisinde kullanılan halleri hariç olmak kaydıyla Mezâkî Divanı’nda 367 defa bağlama görevinde kullanılmıştır. Söz konusu bağlacın divandaki kullanım sayısı “âh u zâr” gibi kalıp ifadelerde, “kâr u bârın göster-” gibi birleşik fiillerde, “ceng ü cidâl eyle- id-” gibi deyimlerde ve “nakş u nigâr-ı kalem-i dest-i Mezâkî” gibi terkipler içerisindeki kullanımları da göz önüne alındığında bu sayı 1300’ü geçmektedir ve divanda en çok kullanılan bağlaçtır.

“Eger bâğ-ı cinân *u* zıll-i tûbâ olsa sulţânım
Gerekmez seyr-i gülşen sâye-i serv-i çemen sensüz”[G.181/2](Mermer, 1991: 394)

“Encüm-şümâr-ı tîre-şeb-i hasretüz meded
Mağv oldı nûr-ı dîde *vü* tâb-ı nezâremüz” [G.188/2] (Mermer, 1991: 398)

Yukarıda bahsi geçen bağlaçlar dışında Mezâkî Divanı’nda sık kullanılan diğer bağlaçlar

şunlardır: “ne...ne..., ile, ammâ/ammâ ki/ammâ kim, meger, meger ki(m), velî, velîkin, ne...u(ü/ve) ne..., hod, hele, gâ(e)h(î)...gâ(e)h(î), anca, ancak, kanda...kanda..., yog(h)/(sa) ise, hem...hem..., hem...ü(u) hem, de, da, eger, eger ki(m), egerçi, ger, gerçi, dahi.”

4.2.5. Deyimler ve Atasözleri

Türkçede deyimler, “gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu: Abayı yakmak, aşağıdan almak, bağrına taş basmak vb.”⁸ olarak tanımlanmaktadır.

Atasözleri ise “anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz,⁹ şeklinde tanımlanmaktadır.

Türkçede deyimler şekil olarak büyük oranda birleşik fiillerden oluşmaktadır. Daha açık bir ifade ile deyimlerin büyük çoğunluğunun anlam genişlemesine uğramış birleşik fiiller olduğunu söyleyebiliriz.

Mezâkî Divanı sözlüğünde madde başı olarak aldığımız 14102 kelime veya kelime grubunun 277 tanesi deyimlerden oluşmaktadır. Madde başı olan deyimlerin tüm madde başlarına oranı ise % 1,96’dır. Mezâkî Divanı sözlüğünde bulunan tüm deyim kullanımlarının sayısı ise 456’dır. Bu sayının sözlükteki tüm kullanımların sayısı olan 36262’ye oranı ise % 1,25’dir. Deyimlerin mecazi yapısı göz önüne alındığında Mezâkî’nin şiirlerinde sanatlı söyleyiş unsuru olarak deyimlere sık başvurduğunu söyleyebiliriz.

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan deyim 19 defa ile “el vir-” deyimidir. “İzin/fırsat vermek, yardım etmek, çare olmak, gerekmek, uygun olmak vd.” olmak üzere pek çok anlamda kullanılan bu deyim divanda 9 beyitlik 179. gazelin redifi olarak da kullanılmıştır.

“Murâd-ı dest-bûs itsem meded ol âfet *el virmez*

Ne çâre ‘âşıkâ keff-i ümîd-i vuşlat *el virmez*” [G.179/1] (Mermer, 1991: 392)

Divanda ayrıca “ayak baş-, bir ol-, el çek- ve el sun-” deyimlerinin de redif olarak kullanıldıkları ve bu bağlamda divanda kullanımlarının sıklığının arttığı görülmektedir.

“Nice bir tûğ-ı sitem zahm-ı melâmet *bir olur*

Yeter ey şûh-ı cefâ-pîşe siyâset *bir olur*” [G.137/1] (Mermer, 1991: 364)

Divandaki bazı deyimlerin Farsça tamlama ihtiva ettiği de görülmektedir.

“Çeşm-i *ibretle bakıp* toplara eyle nazar

Göreyüm dirseñ eger ejder-i merdüm-*h*ârı” [K.18/25] (Mermer, 1991: 236)

Mezâkî Divanı’nın atasözleri bakımından zengin olduğunu söylemek mümkün değildir. Divan üzerinde yaptığımız çalışmada atasözü niteliği gösteren iki ifadeye rastlanmıştır. Şair söz konusu

⁸http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ab0b3a0742420.68782764 (Erişim Tarihi: 22.12.2018)

⁹http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ab0bd0322c143.87276536 (Erişim Tarihi: 03.01.2019)

ifadeleri kullanmadan önce “mesel” diyerek atasözü kullanacağını haber vermiştir.

Divanda “üzre nizâ” redifli 230. gazelin 6. beytinde şair “Eskidür köhne-pül-i âb-ı revân üzre nizâ” mısraında eğrilmiş/bükülmüş boyla gözyaşı nehrini akan su üzerindeki eski köprüye benzeterek akarsu üzerindeki eski köprü için yapılan mücadelenin, çekişmenin eskiden beri olduğunu ifade etmiştir.

“Kad-i ham-geşte ile cüy-ı sirişk oldu meşel
Eskidür köhne-pül-i âb-ı revân üzre nizâ” [G.230/6] (Mermer, 1991: 425)

Divanda atasözü niteliği gösteren bir diğer söz ise “bir elde” redifli 374. gazelin 5. beytinde kullanılmıştır.

“Hemîşe cevri kıo gâhî vefâlar it ki meşeldür
Bir elde tîğ gerek nân-ı bî-hisâb bir elde” [G.374/5] (Mermer, 1991: 514)

Şair söz konusu beytin bağlamı içerisinde “insanın bir elinde kılıç, diğer elinde sayısız/pek çok ekmek olmalı” anlamında “bir elde tîğ gerek nân-ı bî-hisâb bir elde” şeklinde atasözü niteliği gösteren ifade kullanmıştır.

Mezâkî Divanı’ndaki şiirlerde deyimler ve atasözlerinin kullanımı ile ilgili olarak deyimlerin sık kullanıldığını, atasözlerinin ise neredeyse hiç kullanılmadığını söyleyebiliriz.

4.2.6. Ünlemler

“Ünlem (nida), duygusal tepkileri yansıtmaya yarayan sözcük türüdür ve ünlemleri kesin ayrımlarla sınıflandırmak çoğu zaman mümkün olmamaktadır.” (Sebzecioğlu, 2016: 360) Nitekim Arapça ve Farsça dillerine ait unsurların da oldukça yoğun bir şekilde dâhil olduğu divan şiirinde ünlemleri belirli bir tasnif grubuna dâhil etmek oldukça zordur. Bu bağlamda Mezâkî Divanı’nda ünlemlerin tespit ve değerlendirmesinde ünlem sözcüğü veya ünlem oluşturan ek, madde başı olarak değerlendirilmiştir.

Hazırladığımız Mezâkî Divanı sözlüğünde yer alan ünlemler madde başı sayısının 33 olduğu ve sözlükteki toplam ünlemler madde başı sayısına oranının % 0,23 olduğu görülmektedir. Divandaki ünlemler tüm kullanımların sayısının ise 645 olduğu ve divandaki tüm kullanımlara oranının ise % 1,7 olduğu tespit edilmiştir.

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan ünlem sözcüğü “ey” kelimesidir. Seslenme ifadesi olarak kullanılan “ey” kelimesi Mezâkî Divanı’nda 297 yerde kullanılmıştır.

“Ey rind-i tehî-kîse-i sermâye-i dünyâ
Besdür saña ‘işret bedel-i vâye-i dünyâ” [G.20/1] (Mermer, 1991: 293)

Mezâkî Divanı’nda sık kullanılan bir diğer ünlem oluşturma unsuru kelimelere eklenen “â” ekidir. Özellikle Farsça’da “sevinç, üzüntü, şaşkınlık hallerini ifade etmek için kelimelerin sonuna gelen elif (â)” (Kanar, 2010: 1) vasıtasıyla oluşturulan ünlem ifadelerine divan şiirinde oldukça sık rastlanmaktadır.

Mezâkî Divanı’nda isimlerin sonuna gelerek özellikle seslenme ünlemi görevini gerçekleştiren “â” eki ile yapılmış 146 ünlem ifadesine rastlanmıştır.

Divanda “â” eki yapılmış ünlem ifadesine en belirgin örnek olarak “cânâ” kelimesini gösterebiliriz. Zira divanda”cânâ” redifli yedişer beyitlik ilk ve ikinci gazel, 8 beyitlik 5. gazel ve dokuzar beyitlik 17. ve 18. gazellerde Mezâkî “cân” kelimesine “â” ünlem ekini ekleyerek “sevgilim, canım, ey dost” anlamında redif olarak kullanmıştır.

“Seher ki nağme-zen-i ‘âşıkâne yüz cânâ
Yegâne bülbül-i rengîn-terâne yüz cânâ” [G.17/1] (Mermer, 1991: 291)

Mezâkî Divanı’nda ünlem ifade eden ve yukarıdaki belirtilen ünlem sözcüklerinin dışında şiirin tabiatı gereği heyecan, coşku veya farklı duyguların vurgusunun belirgin olduğu pek çok ünlem ifadesi bulunmaktadır.

4.2.7. İkillemeler

“Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbiriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu”¹⁰ olarak tanımlanan ikilemeler gerek ahenk unsuru olmaları gerekse anlamı tamamlayıcı nitelikleriyle divan şiirinde önemli dil unsurlarıdır. Divan şiirinde ikilemeler şiir içerisinde buldukları konuma ve göreve göre çokluk, azlık, büyüklük, küçüklük vb. unsurları vurgulamak amacıyla kullanılabilereği gibi çeşitli bakımlardan silsile veya derecelendirmeyi de ifade edebilirler. Genel olarak ikilemelerin görevi anlamı güçlendirmektir.

Mezâkî Divanı’nda ikilemeleri Türkçe ikilemeler ve Farsça ikilemeler olmak üzere iki başlık altında değerlendirmeyi uygun gördük.

Mezâkî Divanı’nda Türkçe ikilemelerden iki kelimenin tekrarından oluşan ikilemelerin sayısı 30’dur. Bu tür Türkçe ikilemeler divanda toplam 72 defa kullanılmıştır. Buna göre Türkçe ikilemeli madde başlarının divandaki toplam madde başına oranı % 0,21, Türkçe ikilemeli tüm kullanımların sözlükteki tüm kullanımlara oranı ise % 0,19’dur.

Mezâkî Divanı’nda en sık kullanılan Türkçe ikileme “âheste âheste”dir. Aynı kelimenin tekrarından oluşan bu ikileme aynı zamanda divandaki 10 beyitlik 403. gazelin redifidir.

“O serv-i bâğ-ı nâz eyler hırâm âheste âheste
N’ola itsek aña ‘arz-ı merâm âheste âheste” [G.403/1] (Mermer, 1991: 533)

Divanda sık kullanılan bir diğer Türkçe ikileme ise “saf saf”dır. Aynı kelimenin tekrarı ile oluşturulan bu ikileme divanda 7 defası 237. gazelde redif olmak üzere 9 defa kullanılmıştır.

“Dizilmiş zîr-i ebrûsında müjgân-ı siyeh şaf şaf
Kemân-ber-düş olup tırımış kemîngehde sipeh şaf şaf” [G.237/1]
(Mermer, 1991: 429)

Mezâkî Divanı’nda zıt anlamlı kelimelerin kullanıldığı tek bir Türkçe ikilime tespit edilmiştir.

“Ey o çeşm-i münîr-i ehl-i kemâl
Gör Mezâkî’de var mı şevk-i cemâl

¹⁰http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ab0b56e76dd68.93441789 (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

Ne kadar olsa ârzû-yı muhâl
Var iken *az çok* ümîd-i vişâl” [Müseddes.5] (Mermer, 1991: 568)

Mezâkî Divanı’nda Fars dili yapısında ve aynı kelimenin tekrarı şeklinde oluşturulmuş 27 farklı ikileme 55 defa kullanılmıştır. Bu bağlamda Farsça ikilemeli madde başı oranı sözlükteki toplam madde başına oranı % 0,19 Farsça ikilemeli tüm kullanımların divandaki tüm kullanımlara oranı ise % 0,15’tir.

Divanda Farsça ikilemeler iki kelime arasına gelen Farsça “â, be, ber, ender, der ve te” edatları ile oluşturulabildiği gibi “hudâvendâ hudâvendâ” ve “refte refte”de olduğu gibi iki kelimenin tekrarı şeklinde de oluşturulmuştur.

Divanda en sık kullanılan Farsça ikilemeler iki kelime arasında bulunan “be” edatıyla oluşturulmuş olanlardır. Divanda Farsça “be” edatıyla kurulmuş 12 farklı ikileme 27 defa kullanılmıştır. Söz konusu Farsça ikilemelerden en sık kullanılanlar 4 defa ile “dem-be-dem” ve 5 defa ile “hod-be-hod” ikilemeleridir.

“Ey gönül eyyâm-ı vaşl-ı *dem-be-dem* ańılmasun
Ėuşşa-âverdür zamân-ı def’-i Ėam ańılmasun” [G.352/1] (Mermer, 1991: 500)
“Ėamze ‘âşık düşmen ü cânân ise bî-gâne dost
Hod-be-hod germ âşinâdur ‘âşık-ı cânâne dost”[G.32/1] (Mermer, 1991: 301)

4.2.8. Dua ve Beddua

Dinî literatürde “tanrıya yalvarma, yakarış için söylenen dinî metin”¹¹ anlamına gelen dua; daha geniş anlamıyla “gerçekleşmesi istenen bir şeyi Allah’tan istemek, “yalvarış, yakarış, niyaz, dilek dileme, halini arz etme anlamlarında” (Gök, 2017: 233) kullanılmaktadır. Beddua ise “birinin kötü duruma düşmesini gönülden isteme, ilenme, ilenç, kargış”¹² ve daha çok duanın olumsuz olarak değerlendirilmektedir.

Divan şiirinde şairlerin dua ifadelerini daha çok sevgili veya memduh için beddua ifadelerini ise daha çok rakip, düşman veya yine sevgili için kullandıkları görülmektedir.

Divan şiirinde bir de kaside bölümü olarak “dua” bulunmaktadır. Kasidenin son bölümünde şairin genellikle, sözlerinin bittiğini ve artık dua zamanı geldiğini belirterek söylediği bir ya da birkaç beyitlik bölümden oluşan bu bölümde şairler genellikle kasidenin memduhu için “uzun ömür, devletinin devamı vb.” gibi dua ifadeleri kullanırlar. Mezâkî Divanı’nda bulunan 29 kasidenin büyük çoğunluğunda söz konusu dua bölümleri yer almakta ve şair kasidede övdüğü kişiye dair duada bulunmaktadır.

“Ya’ni *Hakk’a du’âlar* eyleyelüm
Ki du’âdur aşıl nazımda ehem” [K.5/40] (Mermer, 1991: 179)
“Tâ ki diller bahâr-ı vaktinde
Açılıp gül gibi ola hurrem” [K.5/41] (Mermer, 1991: 179)

¹¹www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid= TDK.GTS.5aac883b7fef37.05881145 (Erişim Tarihi: 13.01.2019)

¹² http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=BEDDUA (Erişim Tarihi: 14.01.2019)

Mezâkî Divanı'ndaki şiirlerde kasidelerin dua bölümü dışında yine dua olarak kullanılan pek çok ifade bulunmaktadır. Aşağıda Mezâkî Divanı'nda dua olarak kullanıldığını tespit ettiğimiz ifadelerden örneklere yer verilmiştir.

“Añılsun *rûhî şâd olsun* şehîd-i ‘arşa-i ‘ışkuñ
Benüm de çâk çâk tîğ-ı pûlâd olduğum yirdür” [G.121/7] (Mermer, 1991: 355)

“*Hak te ‘âlâ eylesün devlet-serâsın pür-ıtarab*
Tâ ki böyle şâdî-i her kalb-i pür-ğam bundadır” [G.69/9] (Mermer, 1991: 324)

Mezâkî Divanı'ndaki şiirlerde birkaç istisna dışında şairin duayı daha çok şiir içerisinde övdüğü kişi için ettiği ve sevgili için dua ya da bedduada bulunmadığı tespit edilmiştir.

4.2.9. Âyet ve Hadisler

Âyetler; divan edebiyatının en önemli kaynaklarından biri olan Kuran-ı Kerim'in “surelerini oluşturan ilahi sözlerdir. Bir cümle olan âyet bulunduğu gibi, birkaç cümleden oluşan, birkaçı bir cümle oluşturan, hatta söz açısından cümle yapısına girmeyen âyetler de bulunmaktadır.” (Akay, 1995: 44)

Divan edebiyatında Kuran-ı Kerim'den doğrudan veya dolaylı olarak oldukça sık yararlanılmaktadır. Kuran-ı Kerim'den doğrudan yararlanma çoğunlukla âyetlerin tamamını veya bir kısmını şiir içinde kullanma şeklinde olurken dolaylı yararlanma çoğunlukla peygamber adları ve kıssalarının dolaylı olarak kullanılması şeklindedir.

Mezâkî Divanı'nda çok sık olmamakla birlikte Kuran-ı Kerim âyetlerinin veya âyetlerin bir kısmının doğrudan şiir içerisinde kullanıldığı görülmektedir.

Bu konuda en belirgin örnek olarak “Kün-fe-kân”ı verebiliriz. Divanda 4 beyitte Kuran'da geçen “Kün-fe-kân”¹³ ifadesi kullanılmıştır.

“Nîze-bâzân-ı dehre teng oldı
‘Arşa-i kün-fe-kân cirîdünden” [K.7/14] (Mermer, 1991: 183)

“Cilvegâh-ı kümeýt-i efkârı
‘Arşa-i kün-fe-kân-ı ma ‘nâdur” [K.21/32] (Mermer, 1991: 248)

Mezâkî Divanı'nda 2 yerde Kuran'da geçen Fetih suresine¹⁴ gönderme yapılmıştır.

“N’ola şimden gerü âmâde-i hamd ü senâ olsañ
Tefe’ül eyledükçe *âyet-i Feth* ü zafer geldi” [K.28/33] (Mermer, 1991: 276)

Bunların dışında divanda adı zikredilen peygamberleri de belirtmek gerekir. Nitekim Mezâkî Divanı'nda gerek doğrudan gerekse telmih yolu ile birçok peygamber ve peygamber kıssalarına dair ifadeler söz konusu edilmiştir.

“Hz. Muhammed’in söz ve davranışları ve bu söz ve davranışları inceleyen bilim”¹⁵ olarak

¹³ Kün-fe-kân: İnnemâ emruhû izâ erâde şey’en en yekûle lehu kun fe yekûn-Bir şeyi dilediği zaman, O’nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen olurur. (Yasin suresinin 82.âyeti)

¹⁴ Âyet-i feth: Fetih âyeti. Fetih suresi: Kuran’ın 48. suresi. 29 âyetten oluşmaktadır.

¹⁵ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=HAD% C4% B0S (Erişim Tarihi: 21.12.2018)

tanımlanan hadisler de divan şiirinin önemli kaynaklarındandır.

Mezâkî Divanı'nda Hz. Muhammed'in hadislerine gönderme yapılan iki ifade bulunmaktadır. Bunlardan "akl-ı evvel"¹⁶ ifadesi divanda 6 yerde geçmektedir.

"Âfitâb-ı evc-i ev ednâ ki lâyıkdur dise
'Akl-ı evvel pertev-i şubh-ı ahîrümdür benüm" [K.1/21] (Mermer, 1991: 168)

Mezâkî Divanı'nda Hz. Muhammed'in hadisine yapılan bir diğer gönderme ise 142. gazelin 6. beytindedir.

"Raşam-sencân-ı sırr-ı men 'arefe"¹⁷ kilik-i maḥabbetle
Velî hem tâlib-i didâr u hem maḥlûb yazmışlar" [G.142/6] (Mermer, 1991: 368)

4.3. Mezâkî Divanı'nda Şahsiyet ve Kahramanlar

Divan edebiyatında şairler özellikle, teşbih, istiare ve telmih sanatı çerçevesinde mitolojik, efsanevî, dinî, tarihî, edebî şahsiyetleri ve aşk hikâyesi kahramanlarını şiirlerinde söz konusu etmişlerdir. Özellikle divan şiirinin temel kaynaklarından olan Kuran ve İran mitolojisinin yanında geçmiş veya devrin hükümdar ve devlet adamları, üstad kabul edilen şairler, Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin gibi aşk hikâyesi kahramanları ve daha birçok alandan pek çok şahsiyet şairlerin şiir dünyasında yerini almıştır.

Mezâkî Süleyman Efendi gibi şiirlerinin anlam ve kapsamı oldukça geniş bir şair de divan şiirinin şahsiyet ve kahramanlar dünyasından şiirinin ifade gücü doğrultusunda ve oldukça geniş bir şekilde yararlanmıştır.

Divan şairleri başta Kuran-ı Kerim olmak üzere hadisler, İran mitolojisi, tasavvuf, aşk hikâyeleri, tarihi olaylar ve daha birçok kaynaktan beslenmekte ve söz konusu unsurlara ait şahsiyet ve kahramanları şiirlerinde söz konusu etmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde Mezâkî Divanı'nda sözü geçen şahsiyet ve kahramanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda divanda bahsi geçen kahramanlar; mitolojik/efsanevî, dinî, tarihî, ilmî, edebî ve aşk hikâyesi kahramanları gibi nitelikleri göz önünde bulundurularak tasnif edilmiştir. Bu bağlamda divanda mitolojik/efsanevi şahıs ve kahramanlar başlığı altında 26 isim (Âsaf, Behmen, Behrâm/Behrâm-ı Gûr, Belkıs, Bijen, Cem/Cemşid, Dârâ, Efrâsyâb, Ferîdûn, Firdevsi, Giv, Güsthem, İsfendiyâr, İskender/Sikender, Kahramân, Kârûn, Kubâd, Lokmân, Nerîmân, Peşeng, Rüstem, Sâm, Siyâvuş, Sührâb, Şeddâd ve Zâl); dinî şahsiyetler başlığı altında 16 isim (Hz. Âdem, Hz. Dâvud, Hz. Eyyûb, Hacı Bektâş Veli, Hz. Hızır, Hz. İbrâhim, Hz. İlyas, Hz. İsbâ/Mesih, Hz. Meryem, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Hz. Muhammed, Hz. Mûsâ, Hz. Nuh, Şems-i Tebrîzî, Veyse'l-Karânî ve Hz. Yakûb); tarihî şahsiyetler başlığı altında 15 isim (Hz. Ali, Hâtem-i Tayy, Hüseyin Paşa, İbrahim Han, Kanûnî Sultan Süleymân, Köprülü Mehmet Paşa, Köprülüzade Fâzıl Ahmet Paşa, IV. Mehmet, IV. Murat, Köprülü Fazıl Mustafa Paşa, Nûşîrevân, Hz. Ömer, Sencer, Şâmîzade ve Yavuz Sultan Selim); âlimler ve edebî şahsiyetler başlığı altında 34 isim

¹⁶ 'akl-ı evvel: İlk akıl, "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır" hadisi ile bu akla işaret edilmiştir. Nûr-ı Muhammedî. İlahi ilmin zuhuru.

¹⁷ men 'arefe: Men arefe: "Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu": "Kendini, nefsinin tanıyan Rabbini tanı" mealinde bir hadis-i şerif. Bu terkipte sadece "men arefe" kısmı söylenerek bu hadise telmih yapılmıştır.

(Ahfeş, Bâkî, Bâyezid-i Bistâmî, Bihzâd, Bu Ali (İbn-i Sina), Câmi, Celâled'd-dîn Vânî, Edhem, Eflatun/Felatun, Enverî, Fehim, Ferrûhî-i Sistânî, Feyzî, Hâfız-ı Şîrâzî, Hâkânî, Hassân, Hayyâm, İbn-i Hümâm, Kemâl, Leccâc, Mânî, Mansur, Mîr, Muhteşem-i Kâşânî, Nizâmü'l Mülk, Nizamî, Sa'dî, Sahbân, Selmân-ı Sâvecî, Tâlib, Urfî-i Şîrâzî, Vassâf, Vecdî ve Zerrîn Kalem) ve aşk hikâyesi kahramanları başlığı altında ise Leyla ile Mecnun/Kays, Hüsrev ü Şirin, Ferhat ile Şirin, Yusuf u Züleyha ve Vâmık ile Azrâ tespit edilmiştir.

Divanda tespit edilen şahsiyet ve kahramanlardan bazıları birden fazla tasnif grubuna dâhil olabilmekle birlikte mezkûr şahsiyet veya kahramanın önde gelen özelliği göz önüne alınarak belirli bir gruba dâhil edilmiştir.

Mezâkî'nin şiirlerinde devrinin önde gelen tarihî şahsiyetleri olan ve Köprülüzade Fâzıl Ahmet Paşa, IV. Mehmet ve IV. Murat pek çok şiirde söz konusu edilmektedir. Özellikle himayesini gördüğü Köprülüzade Fâzıl Ahmet Paşa'ya yazdığı pek çok şiir bulunmaktadır.

“Âşaf-ı kal'a-güşâ *Hâzret-i Ahmed Paşa*

Kim sefer itse gânimet ile memnûn gelür” [G.102/11] (Mermer, 1991: 343)

“*Hân Mehmed* şeh-i gâzî-i cihâd-ârâ kim

Şaf-ı küffârı yarar rûz-ı veğâ Rüstevâr” [K.10/38] (Mermer, 1991: 200)

“Gelmemişdür 'âleme tâ devr-i Âdemden beri

Böyle bir şâhen-şeh-i Cem-rütbe-i *Hâkân Murâd*” [G.51/3] (Mermer, 1991: 312)

Mezâkî Divanı'nda sık bahsi geçen şahsiyetlerden önde geleni Cem/Cemşid'dir. Mezâkî'nin rint bir şair olduğu göz önüne alınırsa Cem'in divanda -özellikle gazellerde- çok sık kullanılmasına şaşırılmamak gerekir. Cem dışında Rüstem, İskender, Urfî-i Şîrâzî, Hz. Hızır, Hz. İsa/Mesih ve Hz. Süleymân isimleri şiirlerde çeşitli sebeplerle söz konusu olmaktadır. Bunların dışında aşk hikâyesi kahramanlarından Leyla ile Mecnun/Kays, Hüsrev ü Şirin, Ferhat ile Şirin ve Yusuf u Züleyha isimleri de oldukça yoğun olarak kullanılmaktadır.

“Kim bakar âyîne-i İskendere

Elde iken *câm-ı Cem-i rûzgâr*” [K.4/11] (Mermer, 1991: 175)

“*Rüstem-i destân-ı nazmum* Kahramân olsa 'adû

Pây-mâl-i dest-bürd-i dâr u gîrümdür benüm” [K.1/12] (Mermer, 1991: 168)

“Tâlib ü 'Urfî degül Enverî vü *Hâkânî*

Görseler nazmumu taşîn idelerdi her bâr” [K.10/63] (Mermer, 1991: 201)

“Gerçi kim 'âleme çok 'âşık-ı meftûn gelür

Bir benüm gibi ne *Ferhâd* u ne *Mecnûn* gelür” [G.102/1] (Mermer, 1991: 342)

SONUÇ

Edebî metinlerin incelenmesinde yardımcı bir yöntem olarak değerlendirdiğimiz “bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük” yöntemi ile hazırladığımız doktora tezi kaynaklı bu çalışma ile divan edebiyatında XVII. yüzyıl şairlerinden olan Mezâkî'nin divanındaki söz varlığı üzerine çeşitli tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Divan edebiyatı geleneğinde hacimli sayılabilecek bir divana sahip olan Mezâkî Divanı'nda divan şiirinin şekil ve tür bakımından geleneksel yapısına uyulduğu görülmektedir.

Mezâkî'nin dil ve üslubuna dair en temel özelliği rintlîğidir. Bu bağlamda onun şiirleri genel anlamda bu rint üslubu etrafında şekillenmekte, edebî üslubunun ise doğal bir dil, zengin hayaller, ahenkli ve anlaşılır bir söyleyiş ekseninde ortaya çıktığı görülmektedir.

Mezâkî'nin şiirlerinde kelimelerin anlam açısından değerlendirilmesi ile ilgili olarak âşık ve maşukun sık söz konusu edilmekle birlikte rakibin çok az yer aldığı; rint-zahit çatışmasına dair pek çok örnek bulunduğu; sevinç ve üzüntüyü yansıtan kelime ve kelime gruplarının yoğun olarak kullanıldığı; kavuşma ve ayrılığa dair ifadelerin dünyevî sevgili bağlamında işlendiği; şairin rint meşrebi gereği divanında korkusuzluklarını ön plana çıkardığı; ağlamaya dair kelime ve kelime gruplarının gülmeye dair kelime ve kelime gruplarına oranla daha çok kullanıldığı; beklentilerin sevgili veya memduhtan, şikâyetlerin ise sevgili başta olmak üzere felekten, bahttan, talihten ve zamandan olduğu görülmektedir.

Divanda bulunan şiirlerin neredeyse tamamının redifli olması ve oldukça yüksek oranda mürekkep kafiyenin kullanılmasının şairin kafiye ve redif tercihlerinde ahenk, ses ve anlamı göz ardı etmediğini; fiil, birleşik fiil ve deyimlerin kullanım sayısı ve oranlarının yüksek olmakla birlikte tamlamaların, özellikle Farsça tamlamaların divanın önemli bir kısmını oluşturması yönüyle Mezâkî'nin dilinin ağır ve süslü olarak nitelenebileceğini; kalıp ifadeler konusunda fikir ve söylem birliği olmamakla beraber tarafımızca divanda birçok kalıp ifadenin tespit edildiğini; Türkçe ve Farsça edat ve bağlaçların yerinde ve sık kullanıldığını; divanda ünlem sözcüklerinin dışında şiirin doğası gereği heyecan, coşku veya farklı duygulara dair vurguların belirgin olduğunu; anlamı güçlendirmek için ikilemelere başvurulduğunu; şiirlerde birkaç istisna dışında şairin övdüğü kişi için dua ettiğini ve şiirlerde bedduada bulunmadığını; şiirlerinde ayet ve hadislere çok fazla yer vermediğini, ancak peygamberlere telmihe sık başvurduğunu söyleyebiliriz.

Mezâkî Divanı'nda devrinin önde gelen tarihî şahsiyetleri olan ve Köprülüzade Fâzıl Ahmet Paşa, IV. Mehmet ve IV. Murat yanında Cem/Cemşid, Rüstem, İskender, Urfî-i Şirâzî, Hz. Hızır, Hz. İsa/Mesih ve Hz. Süleymân isimleri de çeşitli sebeplerle söz konusu olmaktadır. Bunların dışında aşk hikâyesi kahramanlarından Leyla ile Mecnun/Kays, Hüsrev ü Şirin, Ferhat ile Şirin ve Yusuf u Züleyha isimleri de oldukça yoğun olarak kullanılmaktadır.

Sonuç olarak Mezâkî'nin XVII. yüzyıl klasik Türk şiiri şairlerinden olan ve Ahmet Mermer'in ifadesiyle Bâkî-Nedim çizgisinde önemli bir şair olarak değerlendirebileceğimiz Mezâkî'nin tek eseri olan divanı üzerine yapılan bağlamli dizin ve işlevsel sözlük ve eser incelemesinin; edebiyat tarihine, devrin edebî yapısının ortaya konulmasına ve en önemlisi klasik Türk edebiyatı metinlerinin doğru anlaşılıp değerlendirilmesine önemli katkıda bulunacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

AKAY, H. (1995). *İslamî Terimler Sözlüğü*. (2.b). İstanbul: İşaret Yayınları.

ÇOTUKSÖKEN, Y. (1994). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları, 8 [Akt. Gökdayı, H. (2008).

Türkçede kalıp sözler. *Bilig*. Kış. S.44]

- DEGER, M. B. (2018). *Mezâkî Divanı Sözlüğü [Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü]*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- DURMAZ, G. (2005). “Divan şiirinde Rind”. *U. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Y.6, S.8. 57-76.
- GÖK, S. (2017). *Hayretî Divanı Sözlüğü-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- İNTERNET: <http://kuran.diyamet.gov.tr>
- İNTERNET: TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr
- İNTERNET: TDK, *Güncel Türkçe Sözlük*, www.tdk.gov.tr
- KANAR, M. (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. 2.b., Ankara: Say Yayınları.
- KILIÇARSLAN, O. (2016). *Hayali Bey Divanı Sözlüğü-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- MERMER, A. (1991). *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu.
- MERMER, A. (2004). “Mezaki Süleyman Efendi”. *TDVİA. (C.29)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 515.
- SEBZECİOĞLU, T. (2016). *Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- ŞENÖDEYİCİ, Ö. (2017). “Üslûp araştırmaları açısından bağlamlı dizin ve işlevsel sözlük çalışmaları: Nâilî örneği”, *Journal of Turkish Language and Literature*, Volume:3, Issue: 1, Winter 2017, (282-306)
- TEKER A. D., Erol E. vd. (2009). *Üniversiteler için Türk Dili El Kitabı*. (Editör: Mustafa Durmuş), Ankara: Grafiker Yayınları.